El perquè de la reconstrucció del monestir de Sant Llorenç

A la major part de les lleis i els manifestos o documents doctrinals dels dos darrers segles referents al tractament del patrimoni edificat s'acostuma a fer una condemna genèrica de la reconstrucció dels monuments o, si més no, aquesta pràctica es contempla amb recel. I la major part de la comunitat científica ha acceptat tradicionalment aquesta sentència com un axioma, per tant, inqüestionable, o ha subscrit la malfiança. Això, en tant que criteri teòric. A la pràctica, tot és diferent. La història de la restauració monumental és la història de la reconstrucció dels monuments. La història de com, millor o pitjor, amb major o menor encert, amb major o menor habilitat arquitectònica i plàstica, amb major o menor respecte als valors documentals de l'objecte heretat, s'han reconstruït els monuments.

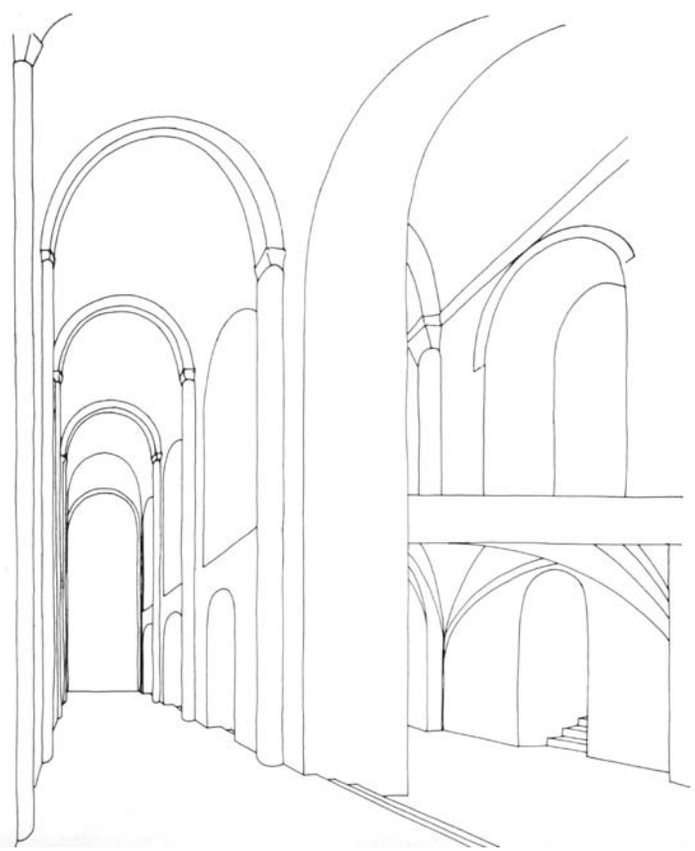
Aquesta actitud respecte de la reconstrucció es justifica sovint en nom de l'*autenticitat* del monument, un altre concepte brandejat pels teòrics en defensa d'una presumpta ortodòxia de la restauració, però l'essència del qual mai no ha estat ben bé explicada.

L'autenticitat del monument

La Carta de Venècia de 1964, potser el més fiable dels documents doctrinals del segle XX, ens va comminar a transmetre els monuments a les generacions futures amb tota la riquesa de la seva autenticitat. L'inconvenient és que, en no haver definit en què consisteix aquesta *autenticitat*, cadascú ha hagut de reinterpretar-la.

Des del Servei de monuments de la Diputació de Barcelona ho vam fer fa uns anys, quan ens forníem d'un mètode de treball propi: "Si entenem el monument com la suma de valors de caràcter documental, arquitectònic i significatiu, l'autenticitat ha de referir-se, no tant a la seva materialitat, com a aquests valors, o no ha de definir-se tant en funció de la matèria en si, com del paper que aquesta juga en la definició d'aquells valors essencials. [...] L'autenticitat d'un element o de tot el monument no es basa tant en l"originalitat temporal' de la matèria o de la seva naturalesa, com en el fet que aquesta matèria sigui capaç d'autenticar –d'acreditar de certs– els valors del monument: de documentar els atributs espacials, mecànics i formals inherents als sistemes constructius i els elements ornamentals originals, [...] i de permetre la funcionalitat i la significació –estètica i emblemàtica– que uneixen el monument a la col·lectivitat".(1)

Recuperar l'autenticitat d'un monument per tal de transmetre'l correctament a les futures generacions pot obligar, per tant, a recobrar aspectes perduts, tant funcionals o significatius com materials. En molts casos, caldrà reconstruir alguns elements del monument o fins i tot una part important. Aquest va ser el cas de l'antic monestir de Sant Llorenç prop Bagà.

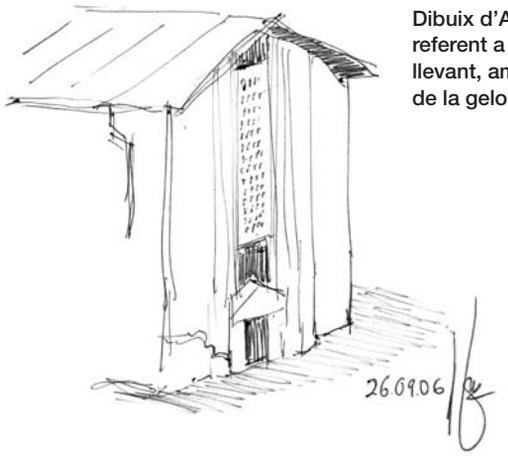


Perspectiva de les naus i la tribuna-cripta, feta abans del desmuntatge del mur del segle XVII que tancava la meitat de l'església conservada.
(INTERPRETACIÓ: ANTONI GONZÁLEZ; DIBUIX: TXETXU SANZ).

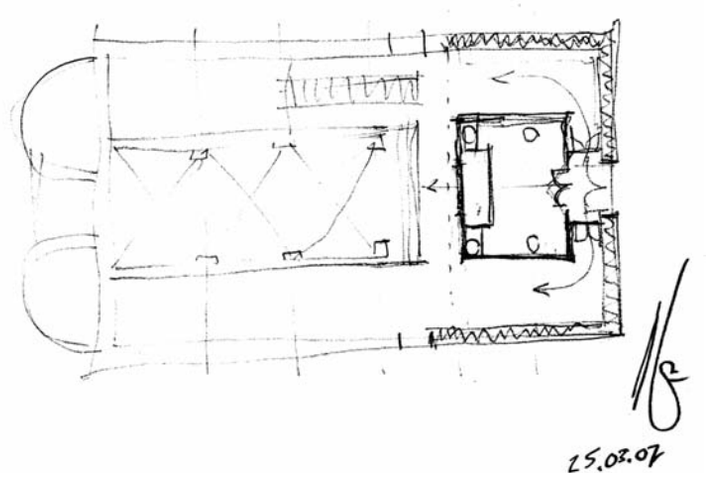
La restauració del vell monestir de Sant Llorenç

Com a cap de Servei vaig haver de fer-me càrrec d'aquest monument a principis de la penúltima dècada del segle XX, és a dir, quan ja lluïen totes les petjades que la història havia deixat sobres les seves fàbriques i el seu entorn. Llavors van sorgir els primers projectes, signats i dirigits per l'arquitecte Albert Bastardes i Porcel. En començar el segle XXI, després d'aconseguir que s'imposés el sentit comú i es desmuntés el desafortunat i inestable edifici de la Casa de Colònies del bisbe Enrique y Tarancón, i una vegada esventrat científicament tot l'entorn de les restes de l'església que quedaven dempeus, vam haver de replantejar-nos què calia fer amb tot allò. Havia arribat el temps del projecte global definitiu. El repte era important.

D'una banda, es tractava de resoldre un problema conceptual: ¿què es fa en un cas així, quan l'edifici, en nom del coneixement històric, ha quedat nu i, gràcies precisament al coneixement històric, sembla que se sap com havia estat, o com va voler ser, abans d'esdevenir un monument minvat i transvestit? Però, d'altra banda, calia tenir molt en compte aquests altres aspectes (omnipresents en la restauració monumental, per molt que alguns



Dibuix d'Antoni González referent a la façana de llevant, amb la primera idea de la gelosia.



Dibuix d'Antoni González referent a la ubicació del centre d'interpretació per tal de fragmentar el recorregut i permetre un descobriment seqüèncial de l'espai original de l'església.

pretenguin tancar-la en els límits del discurs conceptual) relacionats amb l'ús del monument i el seu paper urbà o territorial, és a dir, social, i amb les expectatives i els sentiments de la població –i de la propietat– envers ell.

Teníem un conveni signat amb el Bisbat de Solsona (que llavors ens deien que era el propietari del conjunt, després va resultar que l'era la parròquia), i un altre conveni amb l'Ajuntament de Guardiola, que és qui ha rebut la comesa de l'ús col·lectiu del monestir i del seu entorn; teníem, doncs, la responsabilitat de garantir la visita pública al monestir i, en general, de respondre a un ambiciós programa d'ús. I teníem, menys explícit, però molt interioritzat, un objectiu encara de més pes.

Quan vam acudir al lloc per donar un cop de mà al volenterós mossèn Enric Bartrina, i al llavors joveníssim alcalde, Ignasi Costa, no vam anar només a resoldre un conflicte històric o d'interpretació històrica d'un monestir o a ajudar a mantenir dempeus una església històrica desballestada. Hi convergia una raó més profunda: determinar les possibilitats d'ús futur d'aquell conjunt en benefici de la població per tal de respondre, des de la nostra petita parcel·la, a la crisi minera i tèxtil que havia empobrit la comarca del Berguedà. Aquest era el mandat i el repte: ajudar la gent de la comarca en la recuperació econòmica, vital i cultural del territori, a través de la revaloració d'un patrimoni monumental que en altres temps havia estat el seu principal dinamitzador. Va ser aquest un dels casos amb què vam descobrir l'autèntica dimensió de la intervenció en els monuments; el que per a nosaltres sempre ha estat o hauria hagut de ser la restauració del patrimoni monumental: no només la resposta a un problema científic o de transmissió documental; també, a una problemàtica de tipus econòmic, cultural i social.

En el moment del projecte definitiu global, que vaig assumir personalment, es van explicitar aquestes idees clau que ens havien de guiar en la tasca de definir els criteris d'intervenció. I aquests es van resumir en un: si preteníem ajudar la comarca a redefinir el seu futur, si consideràvem fonamental el fet de recuperar la significació històrica, econòmica i sociocultural que havia tingut el monestir en el passat, no era possible un altre camí que no fos la recuperació material del monument. La seva reconstrucció.

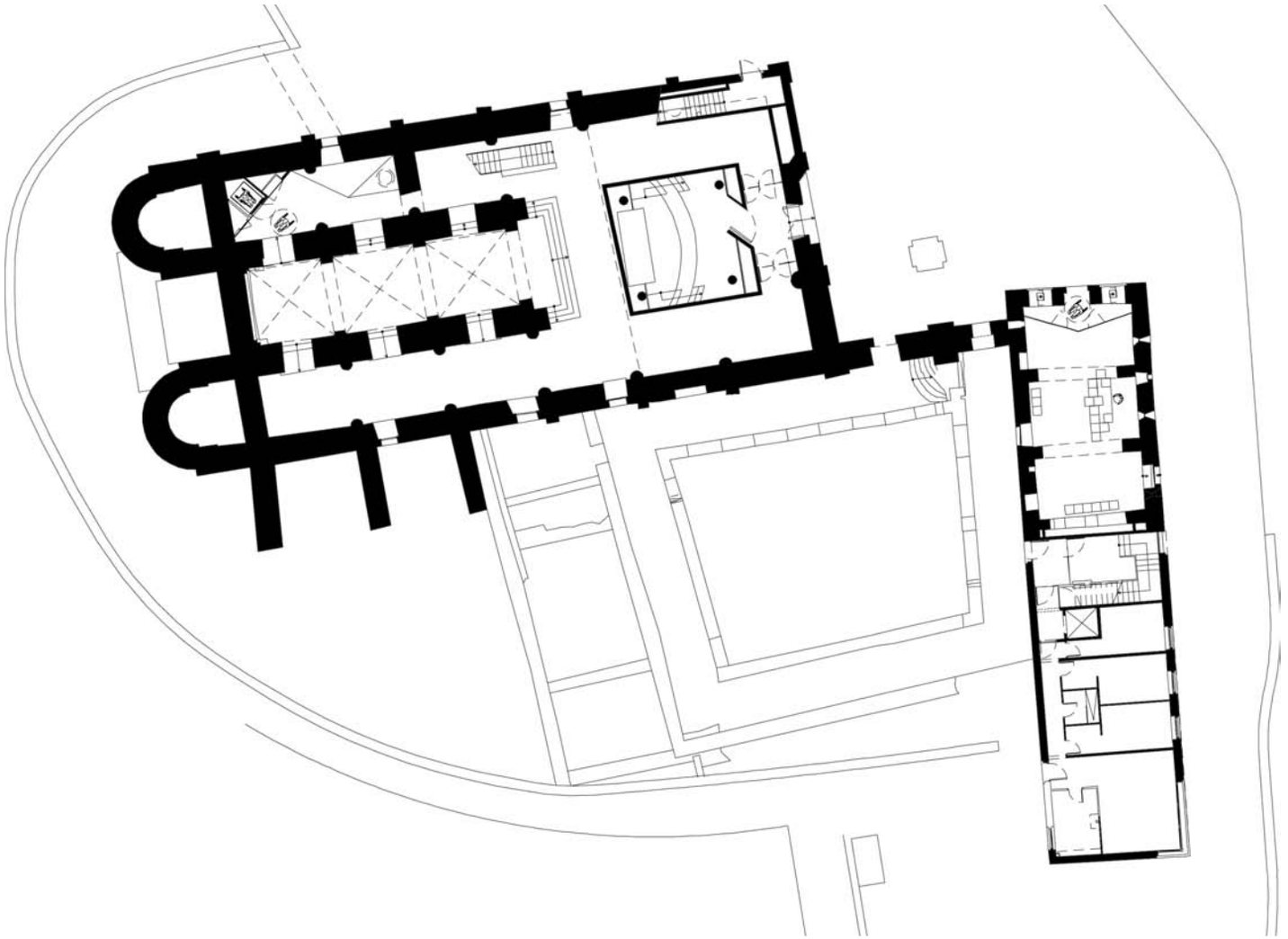
La reconstrucció del record

Eduard Punset, en el tercer capítol del seu llibre *El alma está en el cerebro*,(2) a partir de les opinions d'Oliver Sacks, un dels seus convidats en el programa televisiu *Redes*, planteja unes reflexions que a mi m'han servit per donar resposta a una bona part de preguntes quant al concepte de reconstrucció aplicat a la nostra disciplina. "En un article recent", diu Punset, "Oliver Sacks deia literalment: 'Donava per suposat que els records que tenia, especialment els que van ser vívids, concrets i circumstancials, eren essencialment vàlids i fiables. I per mi va ser traumàtic descobrir que alguns no ho eren'. Explica Sacks com en la seva autobiografia va narrar el record de les bombes que van caure sobre Londres quan ell tenia sis anys i, més concretament, detalla minuciosament els efectes de la bomba que va caure al jardí de casa seva. En publicar-se el llibre, el seu germà el va rectificar: 'tu no pots recordar aquella bomba, perquè no érem a Londres quan va caure, va ser el nostre germà gran qui ens ho va explicar'". Més endavant Punset ens transmet com Sacks es pregunta: "¿He viscut realment el que crec que he viscut? ¿He viscut el que recordo com a viscut? ¿O ho he escoltat? ¿O ho he llegit? Tot el que se sap és que ens sembla real i és una part de nosaltres mateixos". I Punset rebla: "¿És possible que el nostre cervell ens faci creure que hem viscut el que no hem viscut? ¿És possible tenir records de situacions que només hem imaginat? ¿Tant poder té el nostre cervell i tant pot enganyar-nos?".

"El nostre cervell ens enganya", s'atreveix a afirmar Punset. "Quan recordem i quan pensem en nosaltres mateixos, quan somiem i quan percebem la realitat que ens envolta, el nostre cervell ens enganya. El nostre cervell fingeix, adultera, falsifica... però té bones raons per fer-ho. [...] Pel nostre cervell és més important explicar-nos una història consistent que no pas una història veritable. El món real és menys important que el món que necessitem. [...] El nostre cervell" –per a la nostra tranquil·litat, conclou Punset, transferint-nos el pensament de Sacks– "s'assegura que la nostra percepció del món ens sembli fiable. No podem viure en una permanent inseguretat ni podem viure en el dubte constant, de manera que el cervell ens ajuda a confiar en el món i ens descriu el món perquè ens sentim segurs".

El cervell de la restauració, ara ho dic jo, no Punset, és el coneixement històric. Almenys, és el que ens sembla als arquitectes restauradors, que hem de compaginar dosis similars de veritats i d'intuïcions, de racionalitat i d'emocions. I podem preguntar-nos, com Punset, ¿és possible que el nostre *cervell* ens faci creure que el monument hagi viscut el que no ha viscut? ¿Tant de poder té el nostre cervell? Punset ens recorda en el seu llibre que "la nostra memòria no és fiable: no funciona com una càmera fotogràfica i, molt menys, com el disc dur d'un ordinador. Unes vegades, per tal d'aconseguir un record coherent, el cervell emplena els buits de la memòria amb continguts imaginaris i irreals". ¿No serà aquesta també una destresa del coneixement històric?

"El cervell reconstrueix els fets reals, els reinventa i els reposiciona. En recordar, acudeixen a la consciència aspectes similars a la realitat que mai van ocórrer". I explica Sacks, segons Punset, com la neurologia ha aconseguit seguir els passos de la consolidació d'un record i com nombrosos estudis han demostrat que el record implica un procés de reconsolidació.



Planta del conjunt del projecte definitiu. (FONS DOCUMENTAL SPAL).

"La recuperació d'un record implica que la informació emmagatzemada torni al seu estat làbil. És una nova vivència del moment passat, però en un estat mental diferent al de l'instant del succés rememorat. El record pot llavors reconsolidar-se i la seva forma pot ser diferent. Pot atenuar-se, reforçar-se o fins i tot desaparèixer".

Nosaltres, arquitectes restauradors, no volem que desaparegui el record; el volem reconsolidar; en definitiva, el volem reconstruir. El volem reconstruir, tot i sabent que abans ha de passar per aquest estat làbil, caduc, poc estable, poc ferm en les seves conclusions. El volem reconstruir tot i sabent i acceptant, com a situació absolutament normal, que quan algú, un jutge, un inspector de policia, diu "ara reconstruirem els fets", si hi ha deu testimonis d'aquests fets, i tots de bona fe, els deu explicaran una cosa diferent. Tanmateix, vam acceptar el repte de "reconstruir els fets" i agraïm que per al nostre *cervell* sigui "més important explicar-nos una història consistent que explicar-nos una història verdadera". El món real, certament, és menys important que el món que necessitem.

La tasca dels arquitectes restauradors no consisteix a teoritzar o discutir hipòtesis. Hem de donar resposta a exigències i programes, i hem de reconstruir –restaurar, insisteixo, és sempre reconstruir–, amb tantes limitacions com les que té una màquina tan meravellosa com el cervell humà quan tracta de fixar el record d'una experiència viscuda. I hem de ser conscients que hem de reconstruir en un estat mental diferent al de l'instant del succés rememorat. No reconstruïm un moment del passat, reconstruïm un moment del futur. Aquest és el nostre repte i aquesta la nostra responsabilitat.

El nou monestir de Sant Llorenç de Guardiola

Al llarg dels deu mil dies que he estat cap del Servei de monuments de la Diputació de Barcelona, m'he plantejat moltes vegades el com de la reconstrucció del monuments; i, en la majoria d'ocasions, pensant més en el futur que en el passat, acceptant el coneixement històric com el més important dels nostres estudis previs, però també amb totes les precaucions amb què acceptem, en el cas dels records, el nostre propi cervell. I sempre tenint en compte que quan s'opta per la *reconsolidació* del record, no hi ha altre camí que el de l'arquitectura, amb tot el que aquesta disciplina aporta i condiciona.

En la definició de com calia reconstruir el vell monestir de Sant Llorenç prop Bagà va ser primordial la valoració de l'espai arquitectònic com a element essencial de l'arquitectura i, per tant, del monument. No només de la capacitat testimonial i documental de l'espai, sinó també de la capacitat que té l'espai arquitectònic d'emocionar l'espectador. Recordo que, de tot el que m'explicava el meu cervell (o sigui, el coneixement històric) sobre el que recordava de com va ser en el passat el monument, el que més em va impressionar era com havia estat l'interior de l'església; el seu espai. Aquest espai que pels transmissors d'aquest coneixement va existir i va ser traumàticament destruït per un inoportú tremolor de terra.

En el monestir de Sant Llorenç prop Bagà, era tal l'atractiu de l'espai perdut, que mai no es van presentar dubtes. Molt abans del moment crucial en què vam haver de plantejar-nos què calia fer amb aquest monument nu,

ja s'havia iniciat una recuperació espacial. Va ser en els anys 1986 i 1987; per tal de recuperar l'alçada original que havia tingut la nau lateral, es va procedir a l'eliminació respectuosa i documentada de les voltes del segle XVII que l'havien subdividit. Per primera vegada en els últims segles, l'interior d'aquella església va deixar de ser una nau rabassuda amb una cripta (o soterrani) a sota. Havia recuperat la seva dimensió i, amb ella, gran part de la seva autenticitat. Però el problema persistia.

El fet de conservar-se només mitja església i de continuar aquesta meitat tancada pel mur contemporani de les voltes desmuntades que va fer de façana des de llavors, impedia que l'espectador comprengués, gaudís, aquell espai en la seva plenitud. (Com, en realitat, havia estat o com va voler ésser aquell espai. En definitiva, l'espai que el meu cervell, el coneixement històric, havia imaginat i m'havia transmès). Aquest anhel ja no ens va abandonar mai. ¿Podíem renunciar a recuperar aquell espai que el cervell s'obstinava a *recordar-nos* contínuament? (Reconec que jo estava encantat amb el que m'explicava el meu cervell. Tant em feia que la història fos veritable, l'important és que era consistent. Sí, el món real és menys important que el món que necessitem...).

Per altra banda, encara estava en mans dels arquitectes la presa de decisió sobre la solució al programa d'ús per resoldre (un centre cultural, una residència, un lloc de visita, un lloc de trobada). L'apassionant aventura de reconstruir el passat no ens podia fer perdre de vista que allí havíem anat a recuperar el futur. No va faltar qui, alterat per la lentitud dels treballs (en aparença per causa d'aquestes meditacions essencialistes; la realitat era molt més complexa), ens va demanar que deixéssim el monument com estava i, d'una vegada per totes, aixequéssim al seu costat un edifici capaç d'acollir el programa; i que després seguíssim amb les nostres elucubracions històriques i arquitectòniques el temps que volguéssim... Aquesta alternativa oblidava que arquitectes i historiadors treballàvem allà amb un alt risc: aquell territori estava literalment minat de restes arquitectòniques convertides en munició arqueològica. Construir de nova planta en el recinte hagués estat una hecatombe històrica.



Secció longitudinal del projecte definitiu, amb indicació del trifori.
(FONS DOCUMENTAL SPAL).

Aquí estaven els *quid* del projecte. L'única manera que se'ns va ocórrer per compaginar obligacions i devocions, anhels i respectes, va ser recuperar el gàlib original del monument desaparegut o mai fet, condició inevitable per recuperar l'espai anhelat, el qual, d'altra banda, ens permetia d'adquirir suficient volum d'obra per respondre sobradament als requeriments del programa, sense alterar per res les restes arquitectòniques ja convertides en testimoniatges arqueològics. Vam optar, doncs, per recuperar la planta que ens dictava el cervell i elevar els murs nous sobre les restes dels antics (o dels antics que mai van ser restes). Vam recuperar l'espai. Vam complir amb el programa. No vam afectar la resta del jaciment. I vam recobrar la significació paisatgística, territorial i social del monument. Vam aconseguir ressuscitar diversos ocells amb un sol tir.

Per acabar, permeteu-me que, tot i ser només arquitecte, faci unes reflexions sobre la història del monument. Segons l'opinió dels historiadors (vegeu l'article publicat en aquest mateix monogràfic), el terratrèmol de 1428 va afectar greument la meitat oriental de l'església, ja acabada, i gran part de les dependències monàstiques i, en conseqüència, el cenobi, que ja havia entrat en una etapa de decadència, va patir un procés irreversible d'estancament econòmic. Això va fer que, fins gairebé dos-cents anys després del sisme, no es disposés de mitjans per pal·liarne els efectes i s'iniciés la transformació dels edificis conservats o enrunats fins a deixar-los com els vam trobar nosaltres.

La meva versió, sens dubte gens docta, només intuïtiva, com correspon a la d'un arquitecte que ha tingut en les seves mans centenars de monuments, però que potser no n'ha après prou per dictaminar amb total certesa els seus esdevenirs històrics, difereix una mica. Jo imagino aquell temple en el segle XV, quan va ocórrer el terratrèmol, encara a mig acabar. Em falten certeses respecte que la part que segons els historiadors va caure llavors hagués arribat a existir mai. Que algú va projectar com fer-la, això sí. I que l'havien començat a construir, també, per descomptat. Hi ha un paral·lelisme que em fa pensar així. Jo vaig néixer i des de llavors visc molt a prop del temple de la Sagrada Família de Barcelona, i l'he vist créixer molt a poc a poc (i ja va pel seu tercer segle), i no puc evitar pensar què passaria si ara un terratrèmol la mig tombés, si caigués una petita part del temple iniciat per Gaudí i continuat de manera espúria, i quedés la resta com està ara, i si se'n perdessin els plànols i les fotos (que no seria la primera vegada en aquesta obra). Els arqueòlegs del segle XXIII, en estudiar-ne les restes, possiblement dirien que, quan va caure, el temple ja era tot dempeus (i acabat íntegrament abans de 1992, no debades el va visitar llavors un Papa, que és més que un bisbe de comarca, possiblement una dada inequívoca *antequem* també per als savis d'aquest segle esdevenidor).

Amb tot, he de dir que als efectes de la reconstrucció que hem fet del vell monestir de Sant Llorenç prop Bagà per convertirlo en el nou monestir de Sant Llorenç de Guardiola té poca importància si l'espai de la part de l'església que nosaltres mai vam veure va existir, com diuen els historiadors, o no, com penso jo. ¿No és motiu suficient per recuperar-lo el fet que algú l'hagués somiat? La meva única diferència amb els historiadors és que ells creuen que hem recuperat l'obra que uns monjos van completar i un terratrèmol, en part, es va endur, mentre que jo crec que el que hem fet és, per fi, acabar una obra que uns monjos van imaginar, i que la història i el sisme van impedir que la poguessin completar. Però tots, en definitiva, creiem que hem retornat l'autenticitat perduda a un meravellós derelicte que els atzars del temps van posar a les nostres mans.

Notes

(1) González Moreno-Navarro, Antoni, *La restauració objectiva (Mètode SCCM de restauració monumental)*, vol.1, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1999.

(2) Punset, Eduard, *El alma está en el cerebro*, Madrid, Ed. Aquilar, 2006, p. 47-65. [La traducció al català és de l'autor de l'article].

Antoni González Moreno-Navarro
Arquitecte, restaurador
de monuments